

PSİKOANALİTİK KURAMDA DİNİN KÖKENİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Hasan ATSIZ *

“Varlığın anlamlandırılması” çabası *yazısız*¹ toplumlardan günümüze kadar ulaşan ve tartışıldıkça karmaşıklaşan bir düğüm olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Problemin alt yapısını oluşturan “Dünyada yaşamın başlangıcı” konusunda geçtiğimiz yüzyılda birbirinden farklı pek çok yeni teori ortaya atılmıştır. Evrim teorisinin çeşitli alt başlıkları olarak tanımlanan ve gücünü *Darwin’in evrim teorisinden* alan bu yoğun çabalamanın ardında duranlar ile Tanrısız bir yaratılışın mümkün olmadığını düşünenler arasındaki fikirsel mücadele günümüze kadar varlığını sürdürülmüştür. Tam olarak adlandırılmayan bu başlangıcın takip ettiği seyir konusunda da yoğunlukla kabul gören bir görüşün varlığından da söz etmek mümkün gözükmemektedir. *ilk insan* ile *din* ve *Tanrı* arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu açıklamada, söz konusu ilişkiyi bilimsel verilere dayandırılma çabasıyla ortaya atılan antropolojik teorileri destekleyenlerin karşısında, yoğunlukla gücünü dinsel metinlerden alan ve Tanrı-insan-yaratılış üçlemine belirli bir sistematik ile ortaya koymaya çalışan monoteist dinlerin mensupları yer almaktadır.

Birbirini dışlayan bu iki yaklaşımdan farklı olarak, Darwinci materyalistik düşünce yapısından daha ılımlı bir fikir sistematığına sahip olan üçüncü bir gruptan daha bahsedilmektedir. Yazısız toplumların düşüncelerini ve dinsel uygulamalarını inceleyen bu antropologlar, ilk insanların birbirinden farklı Tanrı tasavvurları benimsemiş olmakla beraber, dinsel olguların temel niteliklerini kavrayabilmemizi ve karşılaştırma yapabilmemizi sağlayacak olan verilerin elde edilmesine olanak sağlayan bir din anlayışına sahip olduklarını ve belki de araştırmalar neticesinde bu dinlerin semitik dinler ile ilgili olan bağlantılarını keşfedebileceğimizi iddia etmektedirler.

* Arş. Gör., O.M.Ü. Sos. Bil. Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

¹ İlk insanların “*İlkel*” veya “*premodern*” şeklinde vasıflandırılmalarını kabul etmeyip, bunların yerine “*yazısız*” tanımlamasının kullanılmasını daha uygun gören antropologlar, insanlık tarihinin ilk dönemlere ait kazanımların, uygarlığın gelişmesine olan etkisinin küçümsenemeyecek kadar önemli olduğunu belirtmektedirler. Daha geniş bilgi için bkz.: Claude Lévi-Strauss, *İrk ve Tarih*, çev.: R. Erdem, H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 1985, s.64-65.

Tarihsel olarak ondokuzuncu yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyılda gelişerek etkisini devam ettiren antropolojik verilerle dinin başlangıcını açıklama çabası, psikoanalitik yorumla bambaşka bir çehre kazanmıştır. İnsan ve din arasındaki ilişkiyi sadece toplum biliminin konusu olmaktan çıkararak ona psikanaliz içinde ayrı bir değer atfeden Sigmund Freud, antropolojik verileri psikanalizle harmanlayarak farklı bir teorinin şekillenmesine sebep olmuştur.

Psikanaliz, histeri ve nevroz gibi çeşitli ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılan psikoterapi bir tedavi metodu olarak tanımlanmasıyla birlikte onu, sadece bir terapi veya psikoloji kuramı olarak değerlendirmek yanlış olur. Kapsamlı bir bakış açısıyla onun, toplumsal ve kültürel hayatımıza pek çok yansımalarının yanı sıra, yarı siyasal ve yarı dini bir dünya görüşü olduğu da dile getirilmektedir. Saplantı nevrozunun belirtilerinin, dinsel tören ve uygulamalara benzediğinden hareketle, dinin everensel bir nevroz, saplantılı nevrozun da, bireysel bir din olduğunu düşünen Freud, 1912'de, en ünlü çalışmalarından birisi olan *Totem ve Tabu* ile, dinin ve Tanrı kavramının kaynağını kendine has özel benzetmelerle ortaya koymaya çalışmıştır. O dönemde revaçta olan çeşitli antropolojik çalışmalardan etkilenen Freud, kuramında din ve tanrı kavramlarının kaynağı hakkındaki açıklamalarını, yararlandığı bu hipotezlerle desteklemeye çalışmış, totem dininin oluşumunda etkin bir faktör olan "baba katli" tezini de, bu antropolojik malzemenin değerlendirilmesi sonucunda ortaya koymuştur.

Toplumsal hayatımızın pek çok alanında etkisini hissettirmiş olan psikanaliz hareketinin, içinde bulunduğu kültürel ortamın etkisiyle, din ve Tanrı kavramı hakkında yoruma açık bir çok tezi içinde barındırmaktadır. Tanrı tasavvurunun, insanlık tarihindeki kökenleri ve gelişim seyri, uygarlıkla ilişkisi ve işlevselliği, günümüz kültürel ortamında Tanrı inancının varlığını halâ niçin sürdürdüğü, insanlığın ne gibi ihtiyaçlarına cevap verdiği ve sonuçta bu inancın varacağı noktanın ne olacağı gibi birden çok başlık altında incelenebilecek olan bu kuramın, sadece bir parçasını dikkate almaya çalışacağız. Bu makaledeki amacımız; psikanalizde ve daha özelde Freud düşüncesinde, Tanrı tasavvurunun, insanlık tarihindeki kökenleri ve gelişim seyri hakkındaki psikoanalitik yorumun kısa bir değerlendirmesini yapmak olacaktır.

Freud, çeşitli çaresizlik komplekslerine ve korku motifine dayalı olarak izah etmeye çalıştığı din ve Tanrı kavramlarının; insanların gerek kültürel gerekse bireysel olarak henüz gelişme sağlayamadığı, tabiat kuvvetlerinin engellenemez baskısını kendi bireysel gücüyle izah edemediği varsayılan bir dönemde ortaya çıktığını savunmakta-

dır. İlk insan tarafından hissedilen bu duygusal çalkantının temel kaynağı, çocukluk dönemine ait olduğu düşünülen, kimi gelişim aşamalarına dayandırılmaktadır. Bu konudaki temel tezde, çocukların babalarına karşı güçsüzlük ve çaresizliklerini aşamamalarının ardından geliştirdikleri, babayı örnek alma davranışlarıyla, ilkel olarak isimlendirilen insanların, tabiat güçleri karşısında sığınabilecekleri bir Tanrı imajını, benzer bir çıkarımla şekillendirdikleri varsayılmaktadır.

Din ve Tanrı kavramlarının açıklanmasında psikanalizi, görünürdeki ilgi alanından farklı bir yönde kanalize ederek değerlendiren Freud, düşüncelerinin, tarihsel alt yapısını, şu şekilde kurgulamaktadır:

İnsanlık tarihinin, hakkında çok az bilgi sahibi olabildiğimiz devirlerinde, kimi antropologlara göre² insanlar, küçük gruplar (*smaller divisions*) veya klanlar (*clans*) halinde yaşamışlardır. Bu ilkel gruba, tüm gücü elinde bulunduran ve aynı klan içindeki tüm kadınlara sahip olan tek bir erkek hükmetmektedir. Grup içerisindeki hakimiyeti kayıtsız şartsız elinde bulunduran “Primel Baba”³ (*Primal Father*) kendi güdümündeki kadınları, diğer erkeklerden ve oğullarından kıskanır. Oğullar, babalarının bu konudaki kıskançlık duygularını kabartmaları halinde, öldürülür, iğdiş⁴ (*castrate*) edilir veya kabileden sürülürler.⁵ Bu ilkel grup

² Bu konuda çalışma yapan ve Freud’un da övgüyle bahsedip kendi kuramını şekillendirirken kullandığı birkaç isim şunlardır; J.G.Frazer, W.R.Smith, J.J.Atkinson. Bkz. Sigmund Freud, **Totem ve Tabu**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.163. Bu çalışma içerisinde, *Totem ve Tabu*’ya bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi’nin yayımladığı ÖFD’nden yapılmaktadır. *Totem ve Tabu*, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 55-228. sayfalar arasındadır.

³ Primel kelimesi asıl, esas, kaynak gibi anlamları içermektedir. *Primel Baba*’dan kastedilen grup içerisindeki tüm gücü elinde bulunduran klan lideridir.

⁴ İğdiş edilme çocukların ‘hadım edilme korkusu’ anlamına gelmektedir. Freud, babalarının tehditleri karşısında sürekli bir hadım edilme endişesi taşıdıkları görüşünü savunmaktadır. Ancak çağdaş araştırmalar neticesinde ulaşılan veriler, babaların, çocuklarına karşı böylesi bir tehditte bulunmalarının kayda değer bir dayanağa sahip olmadığını ve çocukların da böylesi bir korkuyu taşımadıklarını ortaya koymaktadır. Daha geniş klinik veriler için bkz. Pierre Debray-Ritzen, **Freud Skolastiği**, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s. 98-100., Paul Kline, **Fact and Fantasy in Freudian Theory**, Methuen-Co Ltd., London 1972, ss.95-101., Clara Thompson, Patrick Mullahy, **Psychoanalysis: Evolution and Development**, Grove Press, New York 1957, ss.131-150.

⁵ Sigmund Freud, **Musa ve Tektanrıcılık**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.325. Bu çalışma içerisinde, *Musa ve Tektanrıcılık*’a bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi’nin yayımladığı ÖFD’nden yapılmaktadır. *Musa ve Tektanrıcılık*, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 241-385. sayfalar arasındadır.

içerisindeki oğullar, babalarına besledikleri hayranlık duygusunun yanında, her şeye babaların sahip olmasından dolayı ondan nefret etmekte ve onu tahtından indirmek istemektedirler. Yeteri kadar güçlenen ve birlikte hareket eden genç erkekler, günün birinde babalarını öldürüp onun tahtını ve sahip olduklarını elde etmeyi başarırlar. Ancak saygı duydukları babalarını öldürmüş olmaları, kısa zaman sonra suçluluk duygusuna kapılmalarıyla neticelenmiştir.⁶

Babanın ortadan kaldırılmasının ardından her birisi babasının mirasına tek başına sahiplenmeye çalışan kardeşler arasında, uzunca süren ihtilaflı bir dönemin yaşandığı varsayılmaktadır. Bu anlaşmazlık sürecinin bir fayda sağlamayacağını ortaya çıkmasıyla, grup içerisinde bir takım yeni kurallar benimsenmeye başlanmıştır. İlk olarak primel babanın yerine geçmek üzere bir totem hayvanı seçilmiştir. Böyle bir eyleme gidilmesi, babaya karşı işlenmiş olan cinayetin, suçluluk duygusuyla ört bas edilmeye çalışılması ve yine eskisi gibi, tüm ihtiyaçlarını dile getirip talepte bulunabilecekleri bir baba (tanrı) motifine sahip olma fikrinden kaynaklanmaktadır. Totem hayvanı, bir yandan gurubun tapılması ve korunması gereken kan atası ve koruyucu ruhu olarak değerlendirilmiş, öte yandan hayvanın, babayla aynı kaderi paylaştığı festivaller düzenlenerek bütün kabile üyeleri tarafından ortaklaşa öldürülüp yenmiştir.⁷ Ne var ki söz konusu eylemden sonra oğullar, babalarının mirasına sahip olamamış, bir kardeş diğerinin bunu yapmasını engellemiştir. Grup üyeleri, eylemlerinin bir başarı sağlayamayışı ve duydukları pişmanlıktan ötürü birbirleriyle uyumlu bir şekilde geçinmekten başka çıkar yol görememiş, kalkıştıkları eylemin benzerinin sonradan tekrarlanmasını önleyecek yasalar koymuş ve ilgili yasalarla yönetilen bir kardeşler topluluğu halinde birleşmişler, babalarını öldürmelerine yol açan kadınları ele geçirmekten de topluca vazgeçmişlerdir.⁸ Gerek grup içerisindeki babanın, gerekse totem hayvanının grup üyelerince öldürülüp etinin yenmesi, Primel Baba'dan nefret ettiklerini ancak bununla beraber onun gibi olmak istemelerini simgelemekte olduğu ve nefretin bu şekilde dışa yansiyarak pişmanlık duygusunun etkisiyle sevecenliğe dönüştüğü savunulmaktadır.⁹ Böylece "ilk toplumsal örgütlenme biçimi, 'iç gü-

⁶ Sigmund Freud, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.155. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nde, XIII. ciltte, 95-177. sayfalar arasındadır.

⁷ Freud, *Musa ve Tektanrıcılık*, s.327.

⁸ Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.105.

⁹ Wilhelm Reich, *Cinsel Ahlakın Boygöstermesi*, çev.: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul 1987, s.171.

düden vazgeçişle' ihlâl edilemez olarak tanımlanan karşılıklı yükümlülüklerin¹⁰ tanınmasıyla, yeni kurumların geliştirilişiyle - yani ahlak ve adaletin başlangıcıyla- ortaya çıkmıştır.”¹¹ Freud'u, *totem* diye benimsenen hayvana *baba* simgesi gözüyle bakma düşüncesine götüren etken, totemizmdeki iki yasa, -totemi öldürmeme ve aynı toteme mensup klandaki hiçbir kadınla evlenmeme- oedipus¹² kompleksinde görülen babayı ortadan kaldırma ve anneyi kendine eş edinme gibi iki eğilim arasında göze çarpan uygunluk olmuştur.¹³

Freud'un, ikircikli¹⁴ (*ambivalence*) olarak tanımladığı bu şiddetli nefret ve grup liderine benzeme arzuları primel baba imajının toplumlar içinde yücelmesiyle neticelenmiştir. “Zaman sonra bu ikircikli duygular primel babanın, Tanrı gibi benimsenmesine ve totem hayvanıyla sembolize edilmesine sebep olmuştur. Artık oluşturulan klanlar totemik bir yapıya ve belirli kurallar bütünlüğüne sahiptir. Kurallardan en büyüğü ensest¹⁵ tabusudur. Grup içersindeki kadınlar yüzünden babalarını öldüren genç erkekler, pişmanlık içersinde bir kez daha bunun tekrarlanmaması için aşılabilir kurallar koymuşlardır. Bu noktadan sonra artık, hiçbir erkek kendi klanından bir kadınla evlenemeyecek ve Tanrıyla, başka bir anlamda babayı sembolize eden totem hayvanını öldürmeyecektir.”¹⁶

Bundan sonra, yaşandığı varsayılan süreçte, ölen baba, yaşarken bulunduğu konumdan çok daha güçlü bir duruma gelmiştir, çünkü olaylar birçok durumda bugünün insan ilişkilerinde gördüğümüz bir seyre girmektedir. O güne kadar babanın fiziksel varlığıyla yasaklanan şeyler, ondan sonra psikanalizde “gecikmeli boyun eğme”(deferred obedience) denilen ruhsal bir sürece uygun olarak oğulları tarafından yasaklanmıştır. Babalarının yerine geçenler totemi öldürmeyi yasaklayarak işledikleri

¹⁰ 'Yükümlülük'le anlatılmak istenen, tabu yasakları veya daha özelde en güçlü iki tabu olarak ortaya konulan totemi öldürme yasağı ve ensest tabusudur.

¹¹ Freud, *Musa ve Tektanrıcılık*, s.326.

¹² Her çocukta var olduğu iddia edilen ve alt yapısı arkaik dönemlere dayandırılan bu kompleks, babayı ortadan kaldırma ve anneyi kendine eş edinme dürtüsünü ifade etmektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

¹³ Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, s.104.

¹⁴ Freud, ikirciklik kavramını, aynı nesneye karşı aynı anda hem sevgi hem de nefret duyulması anlamında kullanmaktadır. Bkz.: Freud, *Totem ve Tabu*, s.222.

¹⁵ Aile veya grup içi cinsel ilişki. Ensest yasağı ve gerekçeleri ile ilgili daha geniş açıklama için bkz.: Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, ss.260-265.

¹⁶ Freud, *Totem ve Tabu*, s.58-87.

suçu ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve özgürleşen kadınlar üzerindeki taleplerinden vazgeçerek, bu olayın meyvelerinden de feragat etmişlerdir.¹⁷

Freud'a göre, insanoğlunun ilk kez bir din sahibi olma çabası olarak yorumlanan bu süreç, daha sonraları şekillenecek olan din ve Tanrı kavramları üzerinde derinden etkili olmuştur. Totem hayvanları sonraları Tanrının kutsal hayvanlarına dönüştürülmüş ve en eski ve en temel ahlaki kısıtlamalar -cinayet ve ensest yasakları- totemizmden kaynaklanmıştır.¹⁸ Totemik din, evlatların suçluluk duygusunun, bu duyguyu dindirme ve gecikmeli boyun eğme yoluyla babayı yatıştırma çabasının bir sonucudur. Sonraki bütün dinler, bu problemi çözümüleme çabası olarak görülmekte ve ortaya çıktıkları uygarlık evresine ve benimsedikleri yöntemlere göre farklılık göstermektedirler.¹⁹ Ancak bu dinlerin hepsinin amacı aynı olarak değerlendirilmekte, uygarlığı başlatan ve daha sonra insanlığı bir an bile rahat bırakmayan aynı olaya bir tepki oluşturduğu düşünülmektedir.

Freud'un tezine göre, primal babanın yerine ikame edilen ve insanlığın ilk Tanrısı olarak görülen totem hayvanı, uzun bir süreç sonunda insanlaştırılır. Antropomorfizmin değişik formları insanlık tarihinde uzun bir müddet benimsenmiştir. Tanrı düşüncesinin evrimleşme süreci içinde, anaerkillikten, babaerkilliğe oradan birbiriyle uyum içersinde çalışan antropomorfik politeist Tanrı geleneğine kadar, bir çok tanrısal form yer almaktadır.²⁰ İnsanlığın tek başına totemizmden başlayarak var ettiği bu Tanrı anlayışı, monoteistik Tanrı fikriyle son şeklini bulur. Ancak Freud'a göre bu özgünleşmiş ve mükemmelleşmiş bir Tanrı fikrinden ziyade, içinde eski gelenek ve inançların sentezlerini barındıran ve yine insanların psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş olan bir tatmin aracı, ancak insandan çok daha büyük, daha güçlü, daha bilge, daha çalışkan, kısacası '*idealleştirilmiş üstün bir insan*' modelinden başka bir şey değildir.²¹ Bu şekilde insanların kendi beklentileri neticesinde var ettiği, istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirdiği, baba imajı, yine

¹⁷ Freud, *a.g.e.*, s.208.

¹⁸ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, ss.206. Bu çalışma içersinde, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ne bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Bir Yanılsamanın Geleceği*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 185-244. sayfalar arasındadır.

¹⁹ Freud, *Totem ve Tabu*, s.220-221.

²⁰ Freud, *Musa ve Tektanrıcılık*, s.327.

²¹ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.188.

insanlar tarafından belirli bir Tanrısal forma kavuşturulmuş olmaktadır.

Öncelikle, Freud'un kuramını şekillendirirken etkisi altında kaldığı antropolojik verilerin kısa bir tahlilini yapmak, farklı görüşlerin bilinmesi ve konunun alt yapısının kavranması açısından daha kolay değerlendirme yapabilmemizi sağlayacaktır. Bu noktada, 'İlkellik' veya 'İlkel toplum' kavramlarının, antropologların tamamının kabul ettiği ortak bir paydaya sahip olmadığını belirtmekte yarar vardır. Kimi antropologlara göre, ilkellikten veya ilkel toplumdaki bahsetmek tamamen yanlıştır.²² İlkel toplumların çok zor şartlarda, yalnızca varılmaya yetecek güce sahip olduklarının düşünülmesi doğru bir çıkarım değildir. Tam aksine, bu insanlar, dünyayı, doğayı ve toplumlarını anlamaya yönelik bir istek ve gereksinimle davranmışlardır. Öte yandan bu amaca ulaşmak için, tıpkı bir düşünürün hatta bir dereceye kadar, bir bilim adamı gibi, birikimlerinden yararlanabilmişlerdir.²³ Frazer, Malinowski ve Atkinson gibi bazı antropologların ilkel insanlar ve uygar insanlar olmak üzere, insanlık tarihini derin bir uçurumla birbirinden ayırmak istemeleri; kendi kökenleriyle aralarındaki bağı koparmaları anlamına gelmektedir. İlk insanların "İlkellik" ile vasıflandırılmasını kabul etmeyip, bu topluluklar için "yazısız" kavramının kullanılmasını daha uygun gören Strauss, ateşin, çömleğin ve bir çok aletin bulunuşunda, bu toplumların etkinliğini rastlantı olarak niteleyip, daha yakın geçmişe ait olan bilimsel verileri yücelten yaklaşımları eleştirerek, eski dönemlere ait kazanımların, uygarlığın gelişmesine olan etkisinin küçümsenemeyecek kadar önemli olduğunu belirtmektedir.²⁴ Psikanalizin Freud'dan sonraki önemli bir temsilcisi olan Fromm, ilkel toplum ve çağdaş toplum arasında yaptığı karşılaştırmada, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, çağdaş toplulukların ilkel toplumlardaki batıl inançlardan arındığına ve onlardan üstün olduğuna inananların, yanlış bir yargıda bulduklarına değinmektedir. O zaman büyücülerin ileri sürdükleri türden, gerçeği saptırıcı şeylerin benzerleri, günümüzde bilimin en son harikaları olarak takdim edilmektedir.²⁵ Strauss'la aynı düşünceleri paylaşan Pritchard, insanlığın gelişim sürecindeki ilk dönemleri küçümseyen bakış açılarını alaycı bir tavırla şu şekilde dile getirmektedir;

²² Adam Kuper, *İlkel Toplumun İcadı: Bir İllüzyonun Dönüşümleri*, çev.: İsmail Türkmen, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.16.

²³ Claude Lévi-Strauss, *Mit ve Anlam*, çev.: Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s.28. Krş. Claude Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, çev.: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.39.

²⁴ Claude Lévi-Strauss, *İrk ve Tarih*, s.64.

²⁵ Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997, ss. 65-66.

Bu kuramlarda, bizim ilerlemenin en ucunda, sözüm ona vahşilerin ise öteki ucunda bulunduğu kabul ediliyor;... bizler mantıksal bir kafa yapısına sahibiz, ilkel insanlar mantık öncesi bir döneme, düşler, kuruntular, gizem ve korku dünyası içinde yaşıyor. Bizler kapitalistiz, onlar komünist. Bizler tektanrıcıyız, onlar Fetişist, Animist, Totemist Tanrı bilir daha neler....²⁶

Batı dünyasında, yeryüzünde ilk dinin ne olduğu ile ilgili ortak bir tablo çizilememiştir. Örneğin H. Spencer ve E. B. Tylor'a göre animizm insanlığın ilk dinidir. Max Müller, natüralizmin ilk din olduğunu ileri sürmüştür. E. Durkheim ise klanı en ilkel toplum, bu ilkel toplumun dini olan totemizmi de ilk din olarak kabul etmiştir. Bu dönemde, Darwin'in ortaya attığı evrim teorisi, sosyal bilimlere uygulanmaya çalışılarak, dinlerin kökeni, korku, sevgi, dehşet gibi bir takım kavramlar merkez alınarak, temellendirilmeye çalışılmıştır.²⁷ 19. Yüzyılın sonuna kadar dinin kökeni ile ilgili, çeşitli spekülasyonlara dayalı olarak ortaya atılan bu tip teorilerin temel mantığı; dinlerin çok tanrılık düzeyinden, tektanrıcılığa doğru bir gelişim takip ettiği şeklinde olmuştur.²⁸

Farklı bir bakış açısıyla konuyu değerlendiren etnolog ve arkeologlar, Freud'un insan tabiatı ve inançlarının başlangıcıyla ilgili fikirlerine katılmamaktadırlar. Örneğin, Malinowski ve Lévi Strauss *Totem ve Tabu*'nun ortaya koyduğu tezi reddetmiş ve oedipus kompleksini şiddetle tenkit etmişlerdir. Malinowski'nin Malanezya yerlileri üzerinde yaptığı araştırmalar, Freud'un kuramını reddeder bulgulara sahiptir. Ona göre, oğulların babalarına karşı düşmanlık beslemelerini gerektiren hiç bir sebep yoktur. "Çocukların babalarının koruyuculuğuna gereksinimleri kalmadığında veya güdüsel olarak aileye bağımlılıklarını yitirdiklerinde, babaları onları neden gruptan dışlama gereksinimi duysun? Kendilerinin ve komşularının kümelerindeki üyeler arasında, öteki cinsten de çocuklar olacağına göre, neden dişilerden yoksun kalsınlar? Genç erkekler babalarının öfkelerini üzerlerine çekerek ve onun ölümünü arzulayarak neden babanın sürüsüne bağımlı kalsınlar? Grup içersinde özgür olmak istiyorlarsa, babanın sadece emekliliğe ayrılmasını beklemek yeterliyken, yaşlı babanın

²⁶ Edward Evans-Pritchard, *İlkelerde Din*, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.125.

²⁷ Evrim kuramı ve antropoji arasındaki ilişki hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Keith Hart, "CAETS and the history of anthropology", <http://www.human-nature.com/science-as-culture/hart.html>, (25 Ekim 2003).

²⁸ Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s.14.

öldürülmesi gibi üzücü ve arzu edilmez bir eyleme neden girişsinler?”²⁹ Farklı bir açıdan düşünüldüğünde de akla gelen diğer bir soru; bu pişmanlık duygusuyla grup içersindeki kadınlardan vazgeçen oğulların, insan neslinin devamını bu koşullar altında nasıl sağlayabilmiş olduklarıdır.³⁰ Malinowski, elde ettiği verilerle en önemli görevi çoğalma olan bu tür grupların, babanın öldürülmesi gibi bir eylemle, çıkarlarını yabana atmamaları gerektiği sonucuna varmaktadır. Ayrıca uygarlığın ve Tanrı inancının, babanın katledilmesiyle başladığı görüşünü de kabul etmeyen Malinowski, Freud’un bu konu hakkındaki görüşlerini antropolojik verilerle uyuşmayan saçmalıklar olarak nitelemektedir.³¹

Strauss ise, Freud’un bu konudaki başarısızlığının temel sebebini, insanlığın zihinsel yapısına yerleşen böyle bir fenomenin, bir defaya mahsus bir eylemle gerçekleşebilmesinin, mümkün olmamasına bağlamaktadır.³² Yani ilkel babanın öldürülmesi olayı, insanlığın zihinsel yapısını tarih boyunca etkileyebilecek bir yapıya sahip olamaz. Böyle bir fenomenin, Freud’un iddia ettiği konuma sahip olabilmesi için, defalarca gerçekleşmiş olması gerekmektedir. K. Birket Smith, etnolojik ve psikiyatrik olaylar arasında yapılan benzetmeleri yadırgayarak şu yorumda bulunmuştur; “kesinlikle ifade edebiliriz ki, çeşitli kültürel özellikleri psikanaliz açısından izah etmek için, Freud ve yandaşlarının, ilkel insanlar ve nevrozlular arasında bir paralellik kurma gayretleri, en basit etnolojik verilerle dahi ispatlanamayacak tarzda olan kendi faraziyelerine körü körüne inanmalarına dayanmaktadır.”³³

Ne antropolojiden, ne de hayvan primatlarla yapılan çalışmalardan tek bir erkek tarafından yönetilen ‘asli bir göçebe topluluğun’ herhangi bir zamanda var olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunamamıştır. Freud’un dayandığı ve maymun topluluklarının örgütlenmesine yönelik Darwin’in tezi, o zamandan bu zamana kulaktan dolma raporlara dayanmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, totemizmi benimseyen ilkel topluluklarda ‘totemik ye-

²⁹ Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı*, çev.: Hüseyin Portakal, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1989, s.120.

³⁰ Reich, *a.g.e.*, s.173.

³¹ Malinowski, *a.g.e.*, s.125.

³² Claude Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston 1969, s.491.

³³ Kaj Birket-Smith, *The Paths of Culture : A General Ethnology*, çev.: Karin Fennow, University of Wisconsin Press, Madison 1965’den aktaran, Ritzen, *a.g.e.*, s.249.

mek'³⁴ gibi bir adetin varlığının çok zayıf bir ihtimal olduğunu ortaya koymuştur.³⁵

İlkel dinler üzerine yapılan yorumların, temelinde yatan evrim kuramı, ilkel dinlerin oluşumunu destekleyecek yeterli kanıtı sahip değildir. Freud ve onun etkilendiği antropoglar, hiç görmedikleri ilkel din dünyasını nasıl anlayabilmişlerdir. Onların, ilkel din konusunda ortaya koydukları açıklamalar, ispatlanabilmesi imkansız genellemelerden ibarettir.³⁶

Freud'un kuramını şekillendirirken yararlandığı kimi antropologların görüşlerine göre, monoteistik dinlerin başlangıcı politeizme dayanmaktadır. Ancak o dönemlerde bu fikirlerin savunulmasının yanında ilk Tanrı fikrinin totemizm veya başka bir kaynağının olmadığını; tam tersine ilk dinin monoteizmle başladığı fikrini savunanların varlığını da unutmamak gerekir. Bilimsel bir kesinlikle ispatlanmamış olmasına karşın özellikle, P.W.Schmidt ve A.Lang bu fikrin savunucularıdır. Lang'a göre, ilk din yüce bir Tanrı inancına dayanır. Bu ilk insanlarla beraber doğmuş ve çağımıza kadar gelişmiştir. Batıl inançlar ve totemizm aslında monoteizmin unutulması veya çarpıtılmasıyla ortaya çıkmıştır. Lang, ilkel topluluklar üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde, bu toplulukların inançlarında koruyucu ve kollayıcı tek bir Tanrı inancını çağrıştıran çeşitli motiflerin varlığından bahsetmektedir. Yaratıcı, her şeye gücü yeten ve her yerde var olan bir Tanrı kavramının en ilkel kabul edilen insanlar arasında dahi bulunduğunu belirtmektedir.³⁷ Benzer bir tezle antropolog Schmidt, dinin orijinalinin totemizm değil 'ilkel monoteizm' (primitive monotheism) olduğunu, tek bir kaynaktan yayıldığını ancak çeşitli süreçler sonunda dejenere olup farklılaştığını savunmaktadır.³⁸ Schmidt ve Lang'ın batı dünyasında başlatmış olduğu bu hareket, daha sonraları çeşitli arkeolojik veriler ışığında geliştirilmiş ve elde edilen veriler, dinin tek bir kaynaktan beslendiği, ancak zamanla dejenere olarak farklılaştığı fikrinin, daha fazla yankı bulur tarzda seslendirilmesine neden olmuştur.

³⁴ Babanın tüketilmesi eylemi

³⁵ Tom Clark, **Psikanalizin Cazibesi**, çev: Nevzat Kırac, Alkım Yayınları, Ankara 1992, s.98.

³⁶ Pritchard, **a.g.e.**, s.128.

³⁷ Andrew Lang, **Myth, Ritual and Religion**, Studio Editions, London 1995, ss.305-311. Ayrıca krş.: Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, ss.92-93.

³⁸ P.Wilhelm Schmidt, **The Origin and Growth of Religion**, London 1931'den aktaran, Hans Küng, **Freud and The Problem of God**, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979, s.69.

Freud'un ilkellik kavramı üzerine bina ettiği teorileri, yaşadığı dönemde ne kadar eleştirilmiş olsa da o, bunları önemsemeyen bir tavırla karşılamıştır. Zira onun için değerli olan şey, öncüllerin ışığında sonuçlara ulaşmak değil, baştan tasarlanmış olan sonuçların desteklenmesi için gerekli olan malzemenin sağlanmasıdır.³⁹ Freud'un bu konu hakkında yaptığı çıkarımlarda, 'gerçek kavramının iki anlamlılığına dayanan' son ve ciddi bir zayıflık daha gizlidir. Kendi toplumsal sınıfından olan bir çok kimse gibi Freud da kapitalist toplumun en gelişmiş ve en yüksek toplum biçimi olduğu kanısındadır. Onlara göre, uygar toplum biçimi 'gerçek' sayılırken diğer toplumsal sistemlere, ya 'ilkel' ya da 'hayalci' olarak bakılmalıdır. Günümüzde bu görüşü, kendi propagandalarını yapmakla görevli olan uzmanlar ile politikacılardan ya da buna inanıyor gözükme zorunda olanlardan başkası taşımamaktadır. Her gün daha fazla sayıda insan, kapitalizmin, bir çok toplumsal biçimden biri olduğuna ve bu toplumsal yapının Orta Afrika'daki bir toplumsal yapıdan hiç de daha 'gerçek' olmadığına inanmaktadır.⁴⁰

Freud'un her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Tanrı düşüncesinin kökeninin, insan varlığının çaresizliğinde ve bu çaresizliğe bir çözüm bulmak için her işte kendisine yardımcı bir baba, yerlere ve göklere egemen bir Tanrı inancında saklı olduğu iddiası,⁴¹ bir çok kez tarihsel bir olasılık olarak yorumlanıp eleştirilmiş olsa da o, dinlerin oluşumunu, ısrarla baba kompleksi zemini üzerine yerleştirilmektedir. Totem, artık Primel Baba'nın yerini doldurmanın ötesine geçtiğinde, kendisinden korkulan ve nefret edilen, tapınılan ve kıskanılan ilk baba, bizzat Tanrı modeline dönüşürülmüştür.⁴² Freud'un bu benzeri şekilde, genel yargılarla ulaştığı sonuçların, (geri dönüş mitinde olduğu gibi) yaşadığı dönemde revaçta olan antropolojik verilerden etkilenmiş olabileceği, gözden uzak tutulmaması gereken bir realitedir.⁴³

Freud adına benzer bir kurgulama, çocukluktan sıyrılıp yetişkinliğe geçen insan psikolojisi için de geçerlidir. "Yetişkin hale gelen insan, kendi artan kuvvetini anlar, karşı karşıya bulunduğu yaşamın bütün tehlikelerini bilir, iyice düşünüp taşındıktan sonra da kendini çocukluğundaki kadar güçsüz ve bir o kadar da çaresiz olarak görür. O, evrenin karşısında her zaman için sade-

³⁹ Küng, *a.g.e.*, s.40.

⁴⁰ Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.264.

⁴¹ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizmi*, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997, s.18.

⁴² Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, s. 105.

⁴³ Eliade, *a.g.e.*, s.78.

ce bir çocuktur. Ancak yetişkin, babasını çocukluktaki gibi yorumlamaz. Babasının da kendisi gibi olduğunu ve çeşitli konularda onun da aciz olabileceğini bilmektedir. Fakat küçükken yararlandığı o korumadan vazgeçmek istemez. Bununla birlikte babasının da ancak pek az güce sahip olduğunu, onun, önceden hayal ettiği üstün varlık olmadığını erken anlayarak, eskiden fazla değer verdiği babanın hayaline geri döner ve onu gerçekte var olan bir Tanrı haline dönüştürür.”⁴⁴ Bu nedenle Tanrı inancı, psikolojik olarak yüceltilmiş bir baba imajından başka bir şey olmayacaktır.⁴⁵ Bu zorlamalı yorumun tutarlılığıyla ilgili Freud’un da şüphelerini “baba betisine yönelik çift anlamlılığın, Tanrı’yla olan ilişkisi fazlasıyla karmaşık bir durum içermesi”ni, bu iki kavramın birbirlerine benzerliklerinin ortaya konulmasında, çekilen güçlükleri ifade etmektedir.⁴⁶ Ayrıca, Freud’un kurduğu varsayım, bir totem hayvanının varlığına dayanmakta, ilk babanın varlığı bundan çıkarılmaktadır. Bunun doğrulanabilmesi içinse, öncelikle totem hayvanının daha işin başında primel babayı simgelediğinin kanıtlanması gerekmektedir.⁴⁷ Freud’un, mitosları değerlendirirken indirgemeci bir yöntemle, bütün simge sistemini -çocukluk döneminin öğelerini taşıdığı- tek sesliliğiyle özdeşleştirmeye çalışması çağdaş araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve kullandığı bu tip kanıtlamaların, tarihsel bir argümanla desteklenmedikçe herhangi bir inandırıcılık içermediği savunulmuştur.⁴⁸

Bunun yanında Freud’un baba imajı ile ilgili söylediklerinin, tüm dinleri kapsayan bir hüküm olarak kabul edilebilmesi, oldukça güç bir yaklaşım olsa gerektir. Söz gelişi İslam’da Allah’ın bir baba gibi tasavvur edilmesi söz konusu değildir. Yine Tanrı figürünü bir kişi gibi düşünmeyen, Budizm gibi bir çok dinin varlığı,⁴⁹ totemizmin farklı şekillerde gelişmiş varyansları olarak nitelenen günümüz dinlerinin açıklanmasını güçleştirmektedir.

Ayrıca, her ne kadar aynı kelime ile ifade edilmiş olsa da, Freud’un bahsettiği korku ile bir çok dinde var olan Tanrı korkusu arasında oldukça belirgin farklar söz konusudur. Bu kavramla ilgili basit bir karşılaştırma yapıldığında, Freud’un ileri sürdü-

⁴⁴ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, ss. 188-189.

⁴⁵ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.206.

⁴⁶ Sigmund Freud, *Endişe*, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.47.

⁴⁷ Reich, *a.g.e.*, s.176.

⁴⁸ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*, çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.73; Reich, *a.g.e.*, s.176; krş.: Küng, *a.g.e.*, s.67.

⁴⁹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.217.

ğü korkunun temelinde yatan materyalin çaresizlik ve patolojik bozukluk olduğu,⁵⁰ oysa bir çok dinde Tanrıdan korkma teriminin, ona saygı duymak ve bağlılığını tazelemek anlamlarıyla paralellik içerdiği karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar korku ve acizliğin insanı daha üstün bir varlığa inanmaya zorladığı klasik teizmin kabul ettiği bir gerekçeyse de, dinin kaynağını patolojik bir korku ve çaresizlik duygularına bağlamak yersizdir.⁵¹ Eğer dinin kaynağı Freud'un iddia ettiği gibi şu veya bu materyale karşı olan korku olsaydı, insan zihninin ilerlemesiyle, tabiat olaylarının mahiyetini anlayan, onları inceleyen ve bir kısmında değişiklikler yapan insanın, hükmettiği ya da sebeplerini çözümlendiği tabiat karşısında, Tanrı fikrini bir kenara koyup ondan büsbütün uzaklaşması gerekirken, realite, tam tersine cereyan etmiş, Tanrı inancı dünya yüzeyinde gelişmiş ve gün geçtikçe insanlığın zihninde daha köklü bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, yeryüzünde gelişen ve birbirinden alabildiğince farklılık içeren Tanrı tasavvurlarının veya (mutlak bir Tanrı kavramını içinde bulandırmayan) dini inanışların⁵² bu denli geniş bir yelpazeye ve çeşitliliğe sahip olması, basitçe tabiata olan bağlılıkla ve ona karşı olan çaresizlik duygularıyla veya baba betisine karşı olan korku duygularıyla temellendirmeye çalışmak, mevcut "din" realitesini çok hafife almak anlamına gelmektedir.

Ayrıca, Freud'un nörotik suçluluk duyguları, korku ve çaresizlikle desteklemeye çalıştığı teorisi kendi içinde bir kısır döngüye sahiptir. O, gerçekliğini hiç bir zaman ispatlayamayacağıımız bir şekilde, babalarını öldüren oğulların bir 'pişmanlık' duygusuyla Tanrı kavramının temelini şekillendirdiklerini varsaymaktadır. Oysa pişmanlık duygusu insanda var olan erdemliliğin bir yansımasıdır. Freud'un kuramı içersinde değerlendirildiğinde, 'ahlaki bir yapıya sahip olmayan ilkel insanların', pişmanlık duygusunu hissetmeleri, savunulması güç bir durumdur. Dinler zor

⁵⁰ Küng, *a.g.e.*, s.48.

⁵¹ Bedri Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din*, Özden Ofset, İzmir 1991, s.105.

⁵² Genel anlamda değerlendirildiğinde Konfüçyanizm, Caynizm ve Budizm gibi çeşitli uzak doğu ve Hint dinlerinde, müşahhaslaştırılmış belirgin bir Tanrı tasavvuruna rastlanmadığı düşünülmemektedir. Daha geniş bilgi için bkz. G.Tümer, A.Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, ss.108-191; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1988, s.77-222; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s.172. Fazlasıyla karmaşık sistemlere sahip olan bu özellikteki dinleri, farklı bir değerlendirilme tarzı sonucu, tam tersi bir tezle savunan araştırmacıların varlığından da bahsetmek mümkündür. Bkz.: Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev.: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998, s.49., Ananda K. Coomaraswamy, *Hinduizm ve Budizm*, çev.: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, ss.23-24.

durumlarda, ruhsal temsiller sağlayarak zihnin yardımına koşmaktadırlar. Öyleyse din, kimilerinin inandığı gibi korkuların bir ürünü değil, tersine, korkuya karşı güvence sağlayan bir mekanizma niteliğindedir.⁵³ İlkel insanların ahlaki bir hayat tarzına sahip olmadıkları iddiası da doğrulanabilirlikten uzaktır. Onların da en az günümüz insanları kadar, belki daha da öte ahlaki değerlere sahip oldukları antropologların araştırmaları neticesinde bizlere ulaşmaktadır.⁵⁴

Psikanalizin Freud'dan sonraki temsilcileri, Freud'un normal ve sağlıklı davranışları doğrudan ve yeterince incelememiş olduğu kanısındadırlar. Bu araştırmacılar, olağan insan davranışlarının, tümünü, kızgınlık, cinsel istek gibi içgüdüsel dürtüler ve bunların denetimindeki güçlüklerden kaynaklanan korkularla açıklamanın, yanıltıcı bir yaklaşım olduğu görüşündedirler. Onlara göre davranışlar, içgüdüsel dürtülerden başka nedenleri, örneğin bazı öğrenme süreçlerini de içermektedir. Dolayısıyla insan, içinde bulunduğu durumları, elinde olmayan nedenlerle değil, kendi seçimleri sonucu yaşamaktadır. Bu seçimler ise, yalnızca içgüdülerin zorlamasıyla değil, davranış araçlarının içgüdüden bağımsız olarak çevreyle ilişki kurması sonucu gelişmektedir.⁵⁵

Freud, Tanrıya inanışta, bireyin kendisini tümüyle korumasına alan baba betisine duyduğu özlemin bir saplantısını görmektedir. Bu saplantı yardım edilme ve kurtarılma arzusunun bir ifadesidir. Oysa insanoğlu kendi kendisini kurtarmasa bile en azından sadece çocuksu yanılmalardan uyanıp kendi öz gücünü, aklını ve becerilerini kullanarak kendi kendisine yardım edebilir.⁵⁶ Freud'un çocukluk dönemiyle ilgili içine düştüğü bu saplantıyı eleştiren Fromm, şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

Bu konuda yapılan başka bir hata, çocukluk dönemi yaşantılarına aşırı önem verilmesi nedeniyle, daha sonraki olayların gereken ilgiyi bulamayışlarıdır. Freud'a göre, bir insanın karakteri yedi veya sekiz yaşında tamamen oluşur. Bu yüzden de sonraki yaşlarda başından geçen olay ve yaşantılar önemsizdir. Deneyler böyle bir iddianın çok abartılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Eğer çocuğu o yaşlarına kadar etkileyen öğeler, daha sonraki hayatında da değişmiyorsa, çocuğun karakterinin değişmeyeceği doğru olabilir. Ancak Freud'un bu varsayımı, bir çok durumda ortaya çıkan köklü

⁵³ Pritchard, *a.g.e.*, s.136.

⁵⁴ Pritchard, *a.g.e.*, s.125. Ayrıca bkz.: Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.57.

⁵⁵ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s.104.

⁵⁶ Erich Fromm, *Sigmund Freud'un Misyonu*, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.97.

değişikliklerin, yine öylesine köklü karakter değişmelerine yol açabileceğini hiç hesaba katmamaktadır.⁵⁷

Freud'un çalışmaları, daha ilk dönemlerde tepkileri de beraberinde getirirken, ilgilendiği konu gereği mutlaka dikkate alması gerekli olan kimi problemlere karşı tamamen duyarsız kaldığı, Jung tarafından dile getirilmektedir.⁵⁸ Bu sessizliğinin bizimle ilgili olan yanı "var oluş" problemine karşı olan duyarsızlığıdır. Freud'un insanlığın ilk 'var oluşuyla' ilgili tüm problemlere karşı olan bu tepkisizliğini, yaşadığı dönemi kapsayan kısa bir tanımlamayla Fromm şu şekilde aktarmaktadır:

"İlk 'var oluşun' gündeme getirdiği sorunlara kulak veren, her şeyden daha önemli bir şey olarak üslenen ve bu soruya yalnız düşünceyle değil varlığının bütünlüğüyle bir yanıt bulmaya çalışan kimse *dinsel* bir kimsedir. Öbür yandan var oluş sorununa kulaklarını tıkayan, her insan ve her kültür dine karşıdır. Var oluş sorununa kulaklarını tıkayanlara yirminci yüzyılda yaşayan; bizlerden daha güzel bir örnek gösterilebilir mi?"⁵⁹

Freud'a göre, üçüncü yaştan itibaren çocuk cinselliğe yönelik gözlemlenebilen bir merak geliştirir ve bu ilgi zamanla üç farklı yöne kanalize olur; ilk ihtimal, eğitim ve dinsel inançlar vasıtasıyla bilinç altına bastırılmasıdır. İkinci ihtimal, tümünden bastırılmaması ve entelektüel gelişmenin yeterli olduğu durumlarda, bir kısmının düşünce sürecine dönüştürülebilmesidir. Son olarak ta, kişiyi yaratıcılığa yönelten bir meraka dönüşür ki, Freud bunu, ender görülen ve en güzel dönüşüm biçimi olarak nitelmiştir. Görüldüğü üzere Freud, konuya ilişkin açıklamalarını insan yaratıcılığında güdülenme faktörünün önemini vurgulamakla sınırlamıştır. Böylesine kapsamlı bir kuram ortaya koyan birisinin, var oluş problemiyle ilgili hiçbir şey söylememesi oldukça ilgi çekici bir noktadır.⁶⁰

Tüm Tanrı tasavvurlarında değişmeyen özellik, insanların yüce bir varlığa yönelişi ve ondan yardım dilemesidir. Din gibi evrensel bir olayın temelinde korku ve çaresizlikten ziyade karşılığı olan derin bir ihtiyaç yatmaktadır. Bu nedenle evrensel boyutlara ulaşan bir olayı ancak evrensel bir kaynağa dayandırarak açıklamak mümkündür. Her ne kadar materyalist düşünce, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir şeyin sevilmesinin müm-

⁵⁷ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, ss.139-140.

⁵⁸ Carl Gustav Jung, *Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi*, çev.: Engin Büyükinial, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.151.

⁵⁹ Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizmi*, s.37.

⁶⁰ Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.182.

kün olmadığını iddia etse de aslında ihtiyaç duyulmayan bir şeyin sevgi konusu olması mümkün değildir.⁶¹

Oedipus Kompleksi

Freud'un dinî tecrübeyi yorumlayışında baba merkezde yer aldığı için oedipus kompleksi teorisi onun, Tanrı inancı hakkında ileri süreceği iddiaların temelinde yer almaktadır. Kısaca bu teoriye göre, erkek çocuk, 3-5 yaşlarında şuursuz olarak karşı cinsten olan ebeveyne sahip olma, aynı cinsten olan ebeveyni yok etme kompleksi içindedir.⁶² Annesine karşı cinsel arzular duyan erkek çocuk, babasını rakip olarak görür ve onu öldürmek ister, ancak babasının güçlü olduğunu, bu isteğini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca bu defa olaydan haberdar olduğunu zannettiği babasının kendisine misillemede bulunacağını düşünür ve iğdiş edilme korkusu yaşar. Bu korku o kadar güçlenir ki çocuk bu defa tam tersine hareket ederek babayı yok etme yerine mümkün olduğu kadar onun gibi olma, onunla özdeşleşme yolunu tercih eder. Freud'a göre bu kompleks evrenseldir, kültür farkı gözetmez. Dinin, ahlakın, toplumun ve sanatın, başlangıcının oedipus kompleksine dayandığı konusunda oldukça iddialı ve ısrarcı bir tavrı vardır.⁶³

Freud, oedipus kompleks teorisini, eski Yunan mitolojisindeki bir mitosa dayandırmaktadır. Mit kısaca şu şekildedir:

Thebai Hükümdarı Laios'un bir oğlu olur. Henüz doğumundan önce kahinler bu çocuğun büyümesi halinde babasının hayatına ve tahtına kast edeceğini söylerler. Laios kehanetin gerçekleşmesini engellemek için çocuğu doğar doğmaz uzak bir yere bırakır. Oedipus, Polybos adında bir Kral tarafından bulunur ve "şiş ayak" anlamına gelen "Oedipus" ismi verilir. Oedipus bütün çocukluk ve ergenlik dönemi boyunca Polybos'un sarayında kalır ve onun oğlu olduğundan hiç şüphesi yoktur. Yetişkin bir erkek olunca, manevi anne babasının yanından ayrılır. Yolda gerçek babası olduğundan haberdar olmadığı Laios ile karşılaşır, yolun geçişi elverişsiz olmasından dolayı çıkan tartışma neticesinde Oedipus, gerçek babası Laios'u öldürür. Thebai'ye ulaşan Oedipus, Sphinks ile karşılaşır. Bu yarı aslan yarı kadın bir canavardır. Gelip geçenlere bilmeceler sormakta, bilemeyenleri öl-

⁶¹ Katipoğlu, *a.g.e.*, s.59.

⁶² Oedipus kompleksi teorisinin çocuk psikolojisindeki şekillenışı hakkındaki yorumları için bkz. Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, ss. 354-574.

⁶³ Freud, *Totem ve Tabu*, s.221; Bkz.: Richard Caldwell, *The Origin of The Gods: A Psychoanalytic Study of Greek Theogonic Myth*, Oxford University Press, New York and Oxford 1989, ss.32-36.

dürmektedir. Sphinks aynı soruyu ona da sorar: “Sabah dört, öğle iki, akşam üç ayak üzerinde giden hayvan hangisidir?” der. Oedipus cevap verir, “insan oğlu bebekken elleri ve dizleri üzerinde, büyüyünce ayakları üzerinde, ihtiyarlığında da bastonla yürür” der. Sorusunun bilinmesi üzerine Sphinks kendisini tünediği kayaların üzerinden atar ve ölür. Sphinks’i öldüren ve halkı canavarın elinde kurtaran Oedipus, bütün şehrin teveccühünü kazanır. Minnet borçlarını ödemek için Thebaililer onu, Laios’un dul eşiyle evlendirirler ve kendilerine kral yaparlar. Bir zaman sonra Thebai’de veba baş gösterir. Kahinlere danışılır ve Oedipus’un işlediği çifte günah⁶⁴ anlaşılır. Oedipus duyduğu utanç ve acı ile gözlerini oyar ve Thebai’den ayrılır. Kızı hariç herkes Oedipus’u terk eder.⁶⁵

Tanrı ve baba imajlarının, oedipus kompleksi teorisiyle ilişkilendirilmesi, nevrozlu hastaların gözlenmesiyle başlamış ve sonra insanoğlunun kolektif tecrübesine teşmil edilerek, ilk insanlarla başlayan bu diyalogun tüm insanları etkilediği sonucuna varılmaya çalışılmıştır. İnsan aklını hayrete düşüren bir genelleme neticesinde varılan bu sonucun başlangıç evresindeki nevrozlu hastaların, ne derece klinik deneylere tabi tutulduğu halâ tartışma konusudur.⁶⁶

İkel dönemlerde cinsel nedenler yüzünden babalarını öldüren oğullar, bu hareketlerinden dolayı pişman olmuşlar ve suçluluk duygusuna kapılmışlardır. İşte utanma hissi, Tanrı, vicdan, din ve ahlak gibi kavramlar hep bu suçluluğun ürünü olup, menşeyini cinsellikten yani oedipus kompleksinden aldığı varsayılmaktadır.

Dikkatli bir gözle bakılacak olursa Freud’un oedipus kompleksi, ile ilgili düşünceleri fazlasıyla abartılı olduğu anlaşılacaktır. O, analogi yoluyla hareket edip sözü edilen bu kompleksin sonuçlarını diğer sahalara da kaydirmiş ve genelleştirmiştir. Oedipus kompleksini biyolojik bir olay olarak görmüş ve onu sadece cinsiyet dürtüleriyle yorumlamaya çalışmıştır. Oysa bu gibi komplekslerin sebebi biyolojik olmaktan çok sosyolojiktir ve kaynağını aileden alır.⁶⁷ Karen Horney, Freud’un oedipus kompleksi kuramını açıkça eleştirmiş, söz konusu kompleksin biyolojik kökenli olduğuna inanmadığını vurgulamıştır. Ona göre, oedipus kompleksi, aslında cinsel kökenli olmayıp, aşırı koruma, çocuğu

⁶⁴ Öz babasını öldürmesi ve öz annesiyle evlenmesi.

⁶⁵ Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, çev.: S. Tamgüç, C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997, ss.563-566.

⁶⁶ Debray-Ritzen, **a.g.e.**, s.130-139.

⁶⁷ Katipoğlu, **a.g.e.**, s.30.

kusursuz olmaya zorlama ya da onu ayrı bir varlık olarak kabul edememe gibi kusurlu ana-baba tutumlarının ikincil bir sonucu olarak gelişmektedir.⁶⁸ Ayrıca, çocukların ebeveynlerine karşı duydukları öfkenin kaynağı, oedipus kompleksi veya bastırılmış duygular değil, onların kendilerine mutlu bir çocukluk sağlayamamalarından kaynaklanmış olması ihtimali de söz konusudur.⁶⁹

“Çocuğun lisan ve özbilinç gibi bir çok şeyi dinden önce öğrenmek zorunda olduğu apaçıktır. Onun, hem fizyolojik hem de psikik fonksiyonlarının olgunlaşması da bu dönem içerisinde gerçekleşir. Bu fonksiyonların olgunlaşma derecesi dinî duygu ve tecrübeleri büyük oranda etkilemektedir. Ana, baba ve çocukların karşılıklı ilişkileri esnasında çocuk, bazı davranışlar edinir. Bu davranışları onun dinsel yaşayışından ayrı düşünmek olanaksızdır”⁷⁰ Ancak çocuğun babasını tanrılaştırarak, daha sonraki yaşantılarında baba motifini, tüm yönleriyle bir ilah olma sıfatıyla baş köşeye yerleştirmesi, Tanrının bir yanılısama olduğunu doğrulayabilecek güçte bir kanıt olup olmadığı tartışma götürür bir konudur.

Freud, anne ve çocuk arasındaki ilişkinin bir kompleksle neticelenmesi tezine gereğinden fazla değer vermiş olmasının önemli bir nedeni, onun ataerkil toplum düzenine özgü bir olaya evrensel bir anlam ve geçerlilik sağlayabilme çabasından kaynaklanmaktadır.⁷¹ Nevrozlu bir hastanın, ikinci derece önemli semboller olarak görülen ana, baba ve kız kardeşe nadir olarak beslediği cinsel istek ya da onların eş seçilmesi gibi saplantılı bir davranış, normal psikolojik gelişimi olan insanlar arsında şimdiye kadar rastlanmamış olan bir varsayımdır. Nevrozlu hastalarda ise çok baskı altında kalmış ve çoğu zaman tedaviye yanıt veremeyen vakalarda gözlemlenen istisna durumlar dışında başka herhangi bir veri tespit edilememiştir.⁷² Küçük çocuğun annesine ya da annelik görevi üstlenen kişiye karşı duygusal bağlarla bağlanması, cinsel isteklerinin doyumu hedef edinildiğinden değil, çocuk, anne ilişkisinin tabii seyrinin bir neticesidir. Şayet bazı durumlarda ana, baba ve kız kardeşe karşı cinsel bir istek duy-

⁶⁸ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s.239.

⁶⁹ Ali Köse, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar*, T.D.V. İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, s.44. Ayrıca çocuğun psikolojik ihtiyaçları ve dinî duygunun bu ihtiyaçlar arasındaki önemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: W.H.Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, çev.: Neda Armaner, *A.Ü.İ.F.D.*, c.XXIV, Ankara 1981, ss.175-185.

⁷⁰ Clark, *a.g.m.*, s.181.

⁷¹ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.74.

⁷² Hans Sjöbach, *The Freudian Learning Hypotheses*, Lund University Press, Sweden 1988, s.72.

luyorsa bu normal olmayan bir durumun ifadesidir. Aynı zamanda güdümlü ve olumsuz bir şekilde geliştirilmiş temelsiz bir istek ve zorlama ile oluşan, cinsiyetle ilişkisi olmayan bir yaklaşımdır ki, bu, çocuğun veya yetişkinin nevrotik belirtiler gösterişinin bir işaretidir. Oedipus kompleksi, psikoloji çevrelerince çok iyi bilinir olmasına karşın, Adler, bu kompleksin belirtilerini adıyla bağdaştıramadığını dile getirerek bunu “nevrozlunun dar kulübesini anlatan” bir örnek olarak nitelemektedir.⁷³ Adler’e göre, bu varsayım çocukta diğer cinsten olan ebeveynine karşı cinsel eğilimler bulunduğunu anlatması gerekirse de, gerçekler incelediğinde Oedipus adının kötü seçilmiş olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Tamamen kendine özgü ve bireysel bir yaklaşımla Freud’un, annesine olan aşırı bağlılığı⁷⁵ neticesinde onu babasından kıskandığı sonucuna varması ve bundan hareketle, bütün erkek çocuklarının bu kompleksin etkisinde olduğu neticesine ulaşmaya çalışması, bilimsel bir delil olarak kullanılabilir yeterli güce sahip değildir.

Freud’un, oedipus kompleksinin dinin, ahlakın, kültürün ve sanatın, başlangıcında olduğu iddiası, Malinowski tarafından eleştirilmiş ve bu kompleksin, ilkel toplumlardaki etkisi kabul edilse dahi, kültürel birikimden çok sonra, sınırlı bir çerçevede ve yine kültürel gelişimin bir sonucu olarak varlığı kabul edilmiştir. Bunun metafizik bir varlık gibi her şeyin başı olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla bu kompleks gerçek olsa dahi, sadece vuku bulunduğu kültürel çevre içerisinde etkili olabileceğini savunmaktadır.⁷⁶ Daha sonra, totem inancının ve oedipus kompleksinin, psikanalizde yaratılan spekülasyonlardan çok daha ciddi güçlükleri olduğunu belirterek, kültürel birikim ve uygarlığın gelişim seyri dikkate alınarak, şu şekilde sorulacak olan birkaç soruya hiçbir yanıt verilemeyeceğine değinmektedir;

Eğer oedipus kompleksinin ve üstelik uygarlığın gerçek nedeni, babayı öldürmenin şok edici eylemindeyse ve kompleks sadece insanlığın irksal belleğinde bulunuyorsa, zamanla bu neden silinmedi? Freud’un kuramına göre, başlangıçta kompleksin korkunç bir gerçeklik, sonra da

⁷³ Alfred Adler, **Yaşamın Anlam ve Amacı**, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.53.

⁷⁴ Alfred Adler, **Psikolojik Aktivite**, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.88.

⁷⁵ Freud’un annesine olan aşırı bağlılığı için, müstakil eserler kaleme alınmış, bu ilişkinin saplantılı bir nevroz düzeyine vardığı gibi, çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bkz.: Fromm, **Sigmund Freud’un Misyonu**, ss.17-24; Deborah P.Margolis, **Freud ve Annesi**, çev.: Nursen Oral, HYB Yayıncılık, Ankara 1997.

⁷⁶ Malinowski, **İlkel Topumlarda Cinsellik ve Baskı**, s.120.

insanın başına bela bir anı olduğu kabul edilebilirse, neden daha sonraki uygarlıkların içinde yok olmadı?⁷⁷

Komplekse kaynaklık teşkil eden mitos incelendiğinde ortaya çıkan başka bir ilginç nokta ise, Oedipus'un kendisinde, bahsi geçen bu kompleksin var olmadığıdır. Çünkü, çok küçük yaşlarda evlatlık olarak başka bir anne ve baba tarafından büyütülmüş, kompleksin temelini teşkil eden hadise gerçekleşinceye kadar gerçek babasının, kim olduğundan habersiz bir hayat yaşamıştır. Eğer bu kompleks Oedipus'da da var olsaydı o, kral olan babasını değil, onu yetiştiren ve üvey babası olduğundan haberdar olmadığı kralı öldürme isteği duyardı. Zira son zamana kadar üvey ebeveynlerini gerçek ebeveynleri zannetmekteydi. Ayrıca hadisenin cereyan edişine dikkatle bakıldığında Oedipus, babasını, annesine sahip olma iç güdüsünden değil, farklı bir sebepten dolayı öldürmüştür. Yine annesine sahip olurken de onun gerçek annesi olduğunun bilincinde değildir. Ayrıca mitte Oedipus'un annesini arzuladığı veya ona ilgi duyduğunu gösteren hiçbir betimlemeye rastlanmamaktadır. Oedipus'un annesiyle evlenmesinin tek nedeni, tahta çıkanın taç ile birlikte ona da sahip olması gerekliliğidir. Ana fikri, anne ve oğul arasındaki yasak ilişkiyi belirtmek olan bir mitosta, bu iki kişi arasında hiçbir duygusal yakınlık olduğunun belirtilmemesi mümkün müdür?⁷⁸ Ayrıca "eğer Freud'un görüşleri doğru olsaydı, Oedipus gerçeğin farkında olmadan ilk önce annesiyle tanışmalı, ona aşık olmalı, onunla evlenmeli ve daha sonrada babasını öldürmeliydi."⁷⁹ Böylesine karmaşık durumda, her çocukta var olduğu iddia edilen bu kompleksin, başta temellerinin oturtulmaya çalışıldığı mitolojinin içinde var olmaması, kurgulanmanın ne kadar yanlış temellere sahip olduğunu göstermektedir.

Freud'un ortaya koyduğu şekliyle, ondan sonra gelen takipçilerinin hiç birisi bire bir olarak, ne çocuklukta ne de yetişkinlikte, bu kompleksin insan psikolojisindeki varlığını kabul etmemektedirler.⁸⁰ Örneğin Fromm, söz konusu kompleks hakkında şunları yazmaktadır:

Eğer anne ve babanın çocuklarını sevmelerinin doğal bir şey olduğu tezinin bir mitos olduğunu, sevginin, aşırı

⁷⁷ Malinowski, *a.g.e.*, s.122.

⁷⁸ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, ss.79-80.

⁷⁹ Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, s.257.

⁸⁰ O. Mannoni, *Freud*, ing. çev.: Renaud Bruce, Pantheon Books, New York 1971, s.84.

özlem ve ihtirasın karşılığı olduğu düşünüyorsam, neyi doğrulayabilirim acaba?⁸¹

Anneye duyulan cinsel tutku ve bunun sonucunda düşman olarak görülen babadan korkulup, nefret edilmesi, buna kanıt olarak da bazı küçük erkek çocuklarının annelerine söyledikleri “babam ölünce seninle ben evlenirim anne” sözlerinin delil olarak gösterilmesiyle temellendirilmeye çalışılmıştır. Bence bu söz, kesinlikle o anlama gelmez. Çocuğun içinde babası gibi büyük olmak ve annesinin sevgisini kazanmak gibi güdüler vardır... Yetişkin bir insan olma özlemiyle söylenmiş “babam ölürse” sözüne onun gerçekten bunu istediği anlamını vermek işi fazlaca abartmak anlamına gelmektedir. Çünkü o yaştaki bir çocuk, ölümün ne anlama geldiğini bile bilmez.”⁸²

Bu konuyla ilgi yapılan klinik deneylerden elde edilen verileri güzel bir sistematik içersinde bizlere sunan P. Debray Ritzen ise, şunları aktarmaktadır:

Şuurlu bir şekilde asla en küçük bir oedipus kompleksine kapılmamış pek çok çocuk vardır. Psikanalistler, kendi analizleri sırasında bununla ilgili hiçbir ize rastlamadıklarını ifade emektirler. Bundan dolayı, kanaatimizce, bunun kaçınılmaz bir şekilde her birimizin ruhunun derinliklerinde yer ettiğini kabul etmek doğru bir çıkarım değildir. Çocuktaki her davranış bozukluğunun temelinde mutlaka bir oedipus kompleksi bulunmaz. Ve bu sahada takınılacak sistemli bir tavır, aşırı ve zorlama analizlere yol açmaktan başka bir şeye yaramaz. Babasını kıskanan erkek çocuğun karı kocanın birbiriyle iyi geçinmelerinden bir nevi rahatsızlık duyduğu oedipusvari bir durumun aksine, bu davranış bozukluğunun, açıkça çocuğu sarsan ailevi bir geçimsizlikten ileri geldiği çok görülmüştür.⁸³

Oedipus teorisine geri götürülmek istenen bu görüşlerin arkasında, ilk insanların tecrübelerle kazandıkları özelliklerin kalıtımla daha sonraki nesillere geçeceğini üstü kapalı bir şekilde kabul eden Freud'un alt yapısında Lamarkçılığı bulmak mümkündür. Çünkü Lamark'ın iddiasına göre, türler değişmez olmayıp değişime uğrarlar, ayrı ayrı yaratılmayıp birbirlerinden türemişlerdir. Organizmanın içinde bulunduğu ortam, organizmayı etkiler ve bu süreçle kazanılan karakterler soydan soya geçer.⁸⁴

⁸¹ Erich Fromm, **Yaşama Sanatı**, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.65.

⁸² Fromm, **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları**, s.76.

⁸³ Debray-Ritzen, **a.g.e.**, s.136.

⁸⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara 1997, s.446.

Halbuki Lamark, bu varsayımını ne biyolojik ne de psikolojik açıdan ispatlayabilmiştir.⁸⁵

Sağlıklı yetişkinlerin büyük çoğunluğunda oedipus kompleksine ilişkin hiç bir iz bulamayan Freud, bu insanlarda kompleksin başarılı bir şekilde bastırıldığı varsayımını, zorunlu olarak kabullenme durumunda kalmıştır.⁸⁶ Ancak yine de, nevrozların kaynağında, bu kompleksin bastırılmaya çalışılmasının yattığı konusunda ısrarcı bir tavır sergilemektedir. Bu birbiriyle çelişkili durumun açıklanması ve Oedipus kompleksinin, her türlü problemin kaynağında var olan etkin bir faktör olarak karşımıza çıkmasını doğurduğu problemler, basit bir sorunun yanıtlanmasını gerekli kılmaktadır; “aynı kültürel ortam ve aynı koşullar altında yetişen bazı insanlar bu kompleksten kurtulmayı başarabiliyorlar da, bazıları başaramayıp nevroz’a yakalanıyorlar? Böylelikle, Freud’un mitolojiye dayanan tezinin, bilimsel gerçeklerle de bağdaşmadığı, nevrozların derin determinizmini tarihsel arka planda değil, patolojik bozukluklarda aranması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Freud’un geliştirdiği psikanaliz kuramı ile, bireysel patolojik hastalıkların sınırlarını aşarak, insanlığın gelmiş geçmiş en büyük toplumsal rahatsızlığı olarak gördüğü Tanrı inancına karşı yeni bir alternatif ortaya koymaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Nevrozların, dinsel tören ve uygulamalara benzediğinden hareketle, dinin evrensel bir nevroz, saplantılı nevrozun da, bireysel bir din olduğunu ileri süren Freud, yalnızca dinin kaynağını değil, aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini, psikanalizin bakış açısıyla incelemeye çalışmış ve bireysel *oedipus* kompleksiyle insanlığın tarih öncesi arasında bağlantılar kurmaya gayret etmiştir. Çeşitli antropolojik verilerden etkilenen Freud, dinin kaynağı hakkındaki açıklamalarını, yararlandığı bu hipotezlerle desteklemeye çalışmış ve ilk din olarak kabul ettiği totem dininin oluşumunda etkin bir faktör olan “*baba katli*” eylemini de, revaçta olan antropolojik malzemeyi değerlendirmesi sonucunda ortaya koymuştur.

Freud’un, kuramını şekillendirirken, içinde yetişmiş olduğu kültürün etkisiyle, Hıristiyanlığın kimi doktrinlerini ve sakramentlerini dikkate alarak, Totem Dini ve Hıristiyanlık arasındaki benzerlikleri kendi lehine kullanmış olması, akla daha

⁸⁵ Kerim Yavuz, **Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s.58.

⁸⁶ Karen Horney, **Psikanalizde Yeni Yollar**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994, s. 57. Çocuktaki gelişim süreci ve oedipus kompleksinin bu alandaki yetersizliği hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Alfred Adler, **Yaşama Sanatı**, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, ss.27-42.

makul gelen bir çıkarımdır. Her ne kadar totemizm, Hıristiyanlıktan tarihsel olarak bir önceliğe sahip olsa da, bilimsel herhangi bir argümanla desteklenemeyen bu dinin, Hıristiyanlıktaki benzer noktaları, Freud'un kuramını şekillendirirken kullandığı zorlamalı deliller izlenimi uyandırmaktadır. Psikoanalitik kuramın temel taşlarını oluşturan ve psikoloji, sosyoloji, antropoloji, teoloji, gibi alanlarda her fırsatta kullanılan, "baba betisi", "oedipus kompleksi", "suçluluk duyguları ve pişmanlık" gibi kimi dayanak noktalarının, Freud'un çerçevesini çizdiği kadarıyla totem dini ve Hıristiyanlık arasında, şaşırtıcı bir benzeşme içersinde olması, birbirini tamamlayan bu kadar rastlantıyı şüpheli hale getirmektedir. İki din arasındaki, söz konusu benzerliklerin, bizi ulaştırdığı sonuç ise; Hıristiyanlıktaki, totemizm izlerinden çok, psikanalizin Hıristiyanlığın etkisiyle geçmişi yorumlamış olmasıdır.

Freud'un indirgemeci bir yaklaşımla din ve Tanrı kavramlarını, cinsellik ve geçmişin karanlık izleriyle açıklama çabasının günümüz adına sonuçsuz kaldığını söyleyebiliriz. Psikoanalitik kuram, her şeyi tek bir sebebe indirgeme eğilimindedir. Oedipus kompleksinin dinin, medeniyetin ve ahlakın temeli olduğu iddiası, bu kompleksin etki alanıyla kıyaslanamayacak genişlikte bir çerçeveyi ifade etmekte ve bu komplekse Freud'un kendisinden başka herkesin şüpheli bakmasıyla neticelenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adler, Alfred, **Psikolojik Aktivite**, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- , **Yaşama Sanatı**, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- , **Yaşamın Anlam ve Amacı**, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Armstrong, Karen, **Tanrı'nın Tarihi**, çev.: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.
- Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.
- Birket-Smith, Kaj, **The Paths of Culture : A General Ethnology**, çev.: Karin Fennow, University of Wisconsin Press, Madison 1965.
- Caldwell, Richard, **The Origin of The Gods: A Psychoanalytic Study of Greek Theogonic Myth**, Oxford University Press, New York and Oxford 1989.
- Campbell, Joseph, **İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri**, çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara 1997.
- Clark, Tom, **Psikanalizin Cazibesi**, çev.: Nevzat Kırac, Alkım Yayınları, Ankara 1992.
- Clark, W.H., "Çocukluk Dönemi Dini", çev.: Neda Armaner, **A.Ü.İ.F.D.**, c.XXIV, Ankara 1981.
- Coomaraswamy, Ananda K., **Hinduizm ve Budizm**, çev.: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- Debray-Ritzen, Pierre, **Freud Skolastiği**, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.
- Demirci, Kürşat, **Dinlerin Dejenerasyonu**, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Eliade, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.
- Evans-Pritchard, Edward, **İlkelerde Din**, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- Freud, Sigmund, **Bir Yanılsamanın Geleceği**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.
- Freud, Sigmund, **Endişe**, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- , **Grup Psikolojisi ve Ego Analizi**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.
- , **Musa ve Tektanrıcılık**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.
- , **Psikanaliz Üzerine**, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998.

- , **Psikanalize Giriş Dersleri**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997.
- , **Totem ve Tabu**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.
- , **Yaşamım ve Psikanaliz**, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Fromm, Erich, **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları**, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- , **Psikanaliz ve Zen Budizmi**, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997.
- , **Rüyalar, Masallar, Mitoslar**, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.
- , **Sigmund Freud'un Misyonu**, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- , **Yaşama Sanatı**, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- Geçtan, Engin, **Psikanaliz ve Sonrası**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.
- , **Varoluş ve Psikiyatri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Grimal, Pierre, **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, çev.: S. Tamgüç, C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.
- Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1988.
- Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Hart, Keith, **“CAETS and the history of anthropology”**, <http://www.human-nature.com/science-as-culture/hart.html>, (24 Nisan 2003).
- Horney, Karen, **Psikanalizde Yeni Yollar**, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994.
- Jung, Carl Gustav, **Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi**, çev.: Engin Büyükin, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- Katipoğlu, Bedri, **Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din**, Özden Ofset, İzmir 1991.
- Kline, Paul, **Fact and Fantasy in Freudian Theory**, Methuen-Co Ltd., London 1972.
- Köse, Ali, **Neden İslâm'ı Seçiyorlar**, T.D.V. İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997.
- Kuper, Adam, **İlkel Toplumun İcadı: Bir İllüzyonun Dönüşümleri**, çev.: İsmail Türkmen, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Küng, Hans, **Freud and The Problem of God**, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979.
- Lang, Andrew, **Myth, Ritual and Religion**, Studio Editions, London 1995.

Lévi-Strauss, Claude, ***Irk ve Tarih***, çev.: R. Erdem, H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 1985.

-----, ***Mit ve Anlam***, çev.: Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul 1986.

-----, ***The Elementary Structures of Kinship***, Beacon Press, Boston 1969.

-----, ***Yaban Düşünce***, çev.: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Malinowski, Bronislaw, ***İlkel Toplum***, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

-----, ***İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı***, çev.: Hüseyin Portakal, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1989.

Mannoni, O., ***Freud***, ing. çev.: Renaud Bruce, Pantheon Books, New York 1971.

Margolis, Deborah P., ***Freud ve Annesi***, çev.: Nursen Oral, HYB Yayıncılık, Ankara 1997.

Reich, Wilhelm, ***Cinsel Ahlakın Boygöstermesi***, çev.: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul 1987.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, ***Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi***, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.

Schimidt, P.Wilhelm, ***The Origin and Growth of Religion***, London 1931.

Sjöbach, Hans, ***The Freudian Learning Hypotheses***, Lund University Press, Sweden 1988.

Thompson, Clara; Mullahy, Patrick, ***Psychoanalysis: Evolution and Development***, Grove Press, New York 1957.

Tümer, G.; Küçük, A., ***Dinler Tarihi***, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Yavuz, Kerim, ***Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri***, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987.